

ПАТЮК С. О.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства
(Національний авіаційний університет)

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.6.39>

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ЦІЛІ І ЗАВДАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ

У статті проаналізовані правові норми і положення доктринальних концепцій для визначення цілей і завдань кримінального судочинства. Автором проведений аналіз нормативних актів, які були ухвалені на різних історичних етапах розвитку. У результаті цього аналізу зроблені висновки і визначена мета кримінального судочинства – вирішення правових конфліктів між потерпілим і обвинуваченим.

Автором зроблено висновок про те, що кримінальне судочинство виникло внаслідок необхідності врегулювання певних суспільних відносин між потерпілим, який потребує державного захисту, і обвинуваченим, який здійснює свій захист. У кримінально-процесуальній науці суттєвою ознакою, яка впливає на весь кримінальний процес, є співвідношення інтересів особи та держави. Тому варто визнати, що співвідношення інтересів особи та держави впливає й на ціль кримінального судочинства.

На нашу думку, увесь історичний шлях кримінального судочинства свідчить про те, що воно виникло з метою врегулювання спірних відносин між потерпілою від злочину особою й обвинуваченим. Визначення ціллю кримінального судочинства боротьби зі злочинністю, необхідності застосовувати норми кримінального права, призначення покарання, істини – це концепції, які з'являються в теорії кримінального процесу пізніше.

Історичні етапи розвитку кримінального процесуального законодавства свідчать про те, що змагальність є ознакою демократичного устрою, тобто коли держава не визначає ціллю кримінального судочинства покарання особи або боротьбу зі злочинністю, а намагається якомога менше втручатись у сферу приватних інтересів своїх громадян та надає їм певні механізми реалізації прав і законних інтересів.

Тобто кримінальне судочинство не було зумовлено злочинністю та боротьбою з нею або необхідністю застосовувати норми кримінального права.

Ключові слова: цілі, завдання, кримінальне судочинство, істина, конфлікт, потерпілий, обвинувачений, кримінальний процес, розшуковий процес, змішаний процес, захист особи, примус.

Patiuk S. O. The historical stages of development of legislation on the goals and objectives of the criminal proceedings of Ukraine

The article “The historical stages of development of legislation on the goals and objectives of the criminal proceedings of Ukraine” describes the rules of law and the provisions of the doctrinal concepts for determining the goals and objectives of criminal justice.

The author has made an analysis of regulations that have been adopted at different historical stages of development. Conclusions have been made as a result of this

analysis and determined purpose of criminal proceedings – decision of a legal conflict between the victim and the accused. An author is done a conclusion that the criminal legal proceeding arose up as a result of necessity of settlement of certain public relations between a victim, which needs state defence and by a defendant which carries out the defence. In criminal procedural science a substantial sign which influences on all criminal process is correlation of interests of person and state. Therefore, it follows to acknowledge that correlation of interests of person and state influences on the purpose of the criminal legal proceeding.

To our opinion, all historical way of the criminal legal proceeding testifies that it arose up with the purpose of settlement of litigious relations between a victim from a crime by a person and defendant. Determination in quality the purpose of the criminal legal proceeding of fight against criminality, to the necessity to apply the norms of criminal right, awarding punishment, truth, are conceptions which appear in the theory of criminal process later.

That, the criminal legal proceeding was not predefined criminality and fight against it or necessity to apply the norms of criminal right.

The historical stages of development of criminal judicial legislation testify that the competition is the sign of the democratic mode, that when the state does not determine the purpose of the criminal legal proceeding of punishment of person or fight against criminality, but tries as few as possible of to interfere in the sphere of private interests of the citizens and gives them the certain mechanisms of realization of rights and legal interests.

Key words: goals, objectives, criminal justice, truth, conflict, victim, accused, criminal process, process of investigation, mixed process, protection of individual, coercion.

Вступ. В Україні відбуваються кардинальні зміни в політичній, економічній, соціальної сферах суспільного життя. Основні положення, які покладені в основу таких змін, були закріплені ще в 1996 р. в Конституції України, а саме: Україна є правовою державою, яка виходить із пріоритету загальнолюдських цінностей над класовими інтересами, що було притаманно радянській правовій системі; визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканості і безпеки найвищою соціальною цінністю; визначення змістом і спрямованістю діяльності держави прав і свобод людини, їх гарантій.

Усе це вимагає теоретичного переосмислення фундаментальних кримінально-процесуальних категорій. До таких категорій у науці кримінального процесу належать категорія «ціль кримінального судочинства» та завдання кримінального судочинства.

Формування кримінального процесуального законодавства України повинне відбуватися крізь призму затвердження пріоритету прав і свобод людини і громадянина, оскільки в основі судово-правової реформи закладена ідея побудови системи кримінального судочинства охоронного типу, що має велике значення під час визначення як мети кримінального судочинства захисту особи, суспільства і держави від кримінальних злочинів за врегулювання кримінально-правових конфліктів, що виникають унаслідок цих правопорушень. Отже, визнання метою кримінального судочинства вирішення правового конфлікту вимагає розширення приватних початків кримінального процесу в частині посилення гарантій прав потерпілих на відшкодування збитків від злочину коштом бюджету в разі, якщо кримінальне провадження буде припинено у зв'язку з невстановленням особи, що скоїла злочин, або коли підозрюваний (обвинувачений) приховується від органів розслідування і суду, як наслідок, сплили строки притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Сучасний етап розвитку галузевих юридичних наук загалом характеризується відродженням інтересу до вивчення права і правозастосовної діяльності як явищ, зумовлених певною метою. Використання мети як визначальної кримінально-процесуальної

категорії дозволяє створити цілісну систему поглядів на її суть, що допоможе по-новому поглянути на багато проблем науки, знайти їм відповідне пояснення і вказати шляхи рішення.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз категорій мети і завдання кримінального судочинства крізь призму їхньої еволюції в законодавстві і в теорії на різних історичних етапах розвитку кримінального судочинства, що сприятиме формуванню розуміння цілі і завдань сучасного кримінального судочинства.

Результати дослідження. Ще з давніх історичних часів людина з метою задоволення своїх особистих потреб іноді вступала в конфлікт із суспільством та його інтересами. Тому виникла потреба в суспільстві визначитись із суспільною небезпечністю вказаних випадків, оскільки вони загрожували безпеці інших членів суспільства. Так у спрощеному вигляді склалось поняття злочину. По-перше, воно мало матеріальний характер, а потім, коли заборона вчиняти зазначені дії була зафіксована у правових нормах, це поняття набуло формально-матеріального характеру. Окрім заборони вчиняти певні дії, суспільство визначало заходи впливу на злочинця [1, с. 153].

Отже, ще в первісному суспільстві злочин набував соціального значення, йому надавалась негативна оцінка з боку суспільства, яке внаслідок інстинкту самозбереження таким чином проводило боротьбу зі злочинністю. У цьому виявлялась публічність як основа вирішення конфліктів у суспільстві, яка надалі трансформувалась у такі галузі права, як кримінальне та кримінально-процесуальне [2, с. 5–8]. До такого самого висновку прийшов і М.А. Чельцов-Бебутов [3, с. 37].

Тобто злочинність та необхідність боротьби з нею виникли ще за часів, коли суспільство не знало кримінального судочинства взагалі.

Кримінально-процесуальне законодавство в Україні має багатовікову історію. Воно починається ще за часів Русі – держави, яка утворилася наприкінці IX ст. н. е. За час існування Русі відбулося писемне закріплення в літописах та збірниках права значної кількості норм. Частина інших норм продовжувала існування у формі усного звичаєвого права.

Від початку існування Русі на її теренах діяли також норми права, що регулювали порядок здійснення судочинства. Так, І.В. Петров, який проаналізував свідчення про судовий процес у Русі у 882–980 рр., що містяться в русько-візантійських договорах 911 і 944 рр. (у них згадується і найдавніший із відомих збірників давньоруського права – «Закон Руський» [4]), а також наводяться у творах іноземних, переважно арабських, авторів, відмічає, що давньоруський процес цього часу не був хаотичним нагромодженням суперечних один одному процесуальних дій, а спирався на цілу групу основоположних правових ідей, як-от: презумпція невинуватості; здійснення «суду» на основі змагальності і відносної рівноправності сторін; обов'язковість виконання рішень і вироків суду; відповідність суспільної безпеки злочинного діяння призначеному покаранню [5, с. 289].

Велике значення для вирішення правових конфліктів мала «Руська правда», яка закріплювала існування змагальної форми кримінального судочинства, що вказує на приватно-позовний характер кримінального процесу.

Саме в «Руській правді» були закріплені положення про те, що справа завжди розпочиналась на підставі позову. Під час кримінального судочинства саме позивач повинен був підтримувати обвинувачення, і сторони самостійно збирали та надавали докази.

Тобто фактично існування позовного провадження у кримінальному судочинстві стародавньої України дозволяє виявити самостійне призначення кримінального судочинства без його безпосереднього зв'язку зі злочинністю та необхідністю боротьби з нею, а запровадження приватноправового інтересу спонукає до запровадження цивілізованих методів урегулювання конфліктів, які виникали в суспільстві внаслідок злочину.

У період феодалізму у кримінальному судочинстві України відбувається заміна змагальності на засади розшукового процесу. Проведення процесуальних та розшукових дій відбувалось за ініціативою державних органів, а сторони поступово втрачають самостійність у виборі правил процесуальної поведінки.

Уся подальша історія розвитку кримінально-процесуального законодавства свідчить про постійне вирішення питання щодо типу кримінального процесу, оскільки саме вирішення цього питання дозволяє визначитись із тими цілями та завданнями, які притаманні кримінальному судочинству на певних історичних етапах розвитку законодавства.

Велике значення для формування кримінально-процесуальних норм мала така пам'ятка права України, як «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. [6].

У результаті проведеного аналізу норм цієї пам'ятки доходимо висновку про дуалізм підходу до цілей і завдань кримінального судочинства, бо, з одного боку, злочини, спрямовані проти особи, переслідують у судовому порядку лише за приватним звинуваченням, окрім випадків, коли потерпілої особи немає в живих та відсутні її нащадки, а з іншого боку, державою застосовуються покарання, що мають як публічний, так і приватний характер, як додаткове обов'язкове покарання (наприклад, установа «грошової кари» на користь потерпілого). Так, артикул 4 «О должностях судей в правосудии» покладав на суддю обов'язок вирішувати справу «со удовольствованієм обидимого и достойнымъ наказаніємъ обидящего».

У п. 12 цієї пам'ятки зазначено, якщо під час суддівського розслідування та розгляду сторони добровільно бажають примиритися одна з одною, вони повинні прийти з оголошенням про таке своє примирення в той же суд із мировою чолобитною. Саме таким чином вирішувався спір між сторонами.

Першою теоретичною працею, яка з'явилась після видання Зводу законів, стала монографія Я.І. Баршева «Підстави кримінального судочинства із застосуванням до російського кримінального судочинства» (1841 р.). На думку автора, завданнями кримінального судочинства є розкриття злочинів та покарання винних, а кримінальне судочинство є засобом для реалізації норм і положень кримінального права [7, с. 42], тобто кримінальне судочинство – це засіб дотримання закону правди і справедливості, які властиві кожній людині, та відновлення порушеного права, а головна ціль кримінального судочинства полягає в тому, щоб дослідити та розкрити злочини, які вчиняються, і піддати злочинців покаранню, на яке вони заслуговують [7, с. 4–5].

Подальший розвиток науки кримінального процесу пов'язаний з ухваленням 20 листопада 1864 р. Статутом кримінального судочинства. Під час реформи 1864 р. була нормативно закріплена зміна типу кримінального процесу. Статут кримінального судочинства не містить окремої статті, присвяченої цілі або завданню ухвалення цього нормативного акта, або норми, яка визначає цільову спрямованість кримінального судочинства загалом.

Ст. 613 Статуту зобов'язувала головуючого в суді спрямовувати хід справи до такого порядку, який найбільш сприяє розкриттю істини, а ст. 265 зобов'язувала судового слідчого з повною безсторонністю наводити як обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують обвинуваченого, що являє собою елементи принципу об'єктивності та всебічності, який виступає основою досягнення істини. Велике значення для розуміння істини має ст. 620 Статуту, що закріплює умови провадження справ у судових засіданнях [8, с. 993; 17, с. 244].

Статут кримінального судочинства практично вказував на те, що кримінальний процес повинен існувати для вирішення двох груп завдань: безпосередніх, тобто тих, які повинні бути досягнуті або розв'язані в кожній конкретній справі, та загальносоціальних.

У 1860 р. В.Д. Спасович зазначає, що завданням судочинства є подолання у процесі кримінального судочинства підозри, заснованої на ймовірності, та досягнення позитивного або негативного твердження у винуватості підсудного, заснованого на достовірності, а ціллю процесу доказування, який є серцевиною всього кримінального процесу, є досягнення істини [9, с. 10–11].

Отже, уперше в теорії кримінального процесу було вказано на необхідність досягнення істини. Покарання винуватого або звільнення від покарання невинуватого є наслідком встановлення істини, а тому не є ціллю кримінального судочинства. Надалі цей погляд на істину як ціль кримінального судочинства набуде поширення в теорії кримінального процесу.

У 70-ті рр. XIX ст. спостерігається відмова від демократичних завоювань, які були закріплені у Статуті. Як уважав Д.Г. Тальберг, історія кримінального процесу свідчить про те, що кримінальний суд, який повинен здійснювати охорону наявного державного ладу, завжди має відбиток тих політичних ідей, які панують у суспільстві певної епохи, а крутий поворот у державному житті суспільства неминуче відображається у кримінальному процесі [10, с. 10].

Набуває поширення позитивістська школа права, що впливає й на цілі кримінального судочинства, яка розглядається в інструментальному аспекті. Розробляється вчення про взаємозв'язок кримінального та кримінально-процесуального права, саме реалізація кримінально-правових відносин стає ціллю кримінального судочинства, а завданням кримінального суду визнається встановлення в кожній справі безумовної істини.

Так, І.В. Михайловський зазначає, що завданням кримінального суду є не боротьба зі злочинністю і не підтримання інтересів влади. Єдиним завданням повинно стати вирішення спору між державою й особою [11, с. 89].

Загалом концепція істини як цілі кримінального судочинства набуває на початку XX ст. основного значення.

Кримінальне судочинство, яке існувало безпосередньо після подій 1917 р., не було безцілним. Але у правових актах того часу, які ухвалювались без ретельної підготовки і дуже спішно, цілі та завдання чітко не виокремлювались. Їх існування було визначено словами про «пролетарську правосвідомість», «захист революційних завоювань», «захист інтересів трудящих» тощо, які містились у правових актах.

Отже, на початок XX ст. ціллю кримінального судочинства вважається матеріальна істина і покарання винної у скоєнні злочину особи.

Водночас зі створенням народних судів для боротьби проти контрреволюційних сил, ужиттям заходів щодо огороження від них революції та її завоювань, а також для вирішення справ про боротьбу з мародерством, саботажем та іншими зловживаннями створювались робочі та селянські революційні трибунали. У цей період основною ціллю кримінального судочинства визнавалась боротьба зі злочинністю.

Велике значення як перший законодавчий акт у сфері судоустрою та судочинства в Українській РСР мало «Тимчасове положення про народні суди», ухвалене Радою Народних Комісарів 14 лютого 1919 р. Саме цим Положенням закріплено виключне право суду на здійснення правосуддя, а також важливі принципи кримінального процесу, як-от начала об'єктивної істини та вільної оцінки доказів суддями на підставі внутрішнього переконання. Судовий розгляд здійснювався за обов'язкової участі сторін, широкого розвитку набуває принцип змагальності кримінального процесу.

Безпосередньо завдання та цілі кримінального судочинства було зафіксовано у Кримінально-процесуальному кодексі Української СРС, що був ухвалений 13 вересня 1922 р., як конкретні положення про необхідність встановлення істини, повноти, усебічності й об'єктивності вирішення кожної кримінальної справи тощо.

На підставі Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік 28 грудня 1960 р. було ухвалено Кримінально-процесуальний кодекс (далі – КПК) УРСР, де основами радянського кримінального судочинства проголошувались швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування Закону для того, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності, і жоден невинний не був покараний. Законодавець уважав, що кримінальне судочинство повинно сприяти укріпленню соціалістичної законності і правопорядку, запобіганню та викоріненню злочинів, охороні інтересів суспільства, прав і свобод громадян, вихованню громадян у дусі неухильного дотримання Конституції СРСР, Конституції Української РСР і радянських законів, поваги до правил соціалістичного співжиття (ч. 2 ст. 2 КПК УРСР).

М. С. Строгович уважав за цілі радянського кримінального процесу істину у кримінальній справі, установлення винуватості та справедливе покарання особи, яка скоїла злочин, захист від необгрунтованого обвинувачення невинуватої людини та здійснення

виховного впливу на громадян [12, с. 41]. Тобто М.С. Строгович, з одного боку, виокремлював поняття «завдання» і «ціль» кримінального судочинства, а з іншого – практично зрівняв ці поняття.

У 1992 р. ст. 2 зазнала змін і завданнями кримінального судочинства було визначено охорону прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть у ньому участь, а також швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування Закону для того, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності, і жоден невинний не був покараний. Тобто законодавець звернув увагу на таке його завдання, як захист прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть у ньому участь.

Але ціль кримінального судочинства у КПК 1960 р. не була визначена.

Новий Кримінальний процесуальний кодекс України, ухвалений 13 квітня 2012 р., відобразив зміни, які відбулися в економічній, політичній сферах життєдіяльності суспільства, містить нові завдання кримінального провадження, як-от: захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду для того, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу, щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура (ст. 2 Кримінального процесуального кодексу 2012 р.) [13].

Закріплення таких завдань кримінального судочинства можна вважати кроком уперед щодо інтеграції основних нормативних положень європейського законодавства у вітчизняне кримінально-процесуальне право стосовно захисту прав і основоположних свобод людини. Реалізація зазначених завдань під час кримінального провадження дозволить визначити його як справедливе провадження, що має гуманістичну спрямованість.

Незрозуміла відсутність у новому кримінальному процесуальному законодавстві визначення цілі кримінального судочинства, тому що кримінально-процесуальна діяльність має свою ціль, і ця ціль залежить від історичної форми кримінального судочинства.

Висновки. На нашу думку, увесь історичний шлях кримінального судочинства свідчить про те, що воно виникло з метою врегулювання спірних відносин між потерпілою від злочину особою й обвинуваченим. Визначення ціллю кримінального судочинства боротьбу зі злочинністю, необхідність застосовувати норми кримінального права, призначення покарання, істини – це концепції, які з'являються в теорії кримінального процесу пізніше.

Історичні етапи розвитку кримінально-процесуального законодавства свідчать про те, що змагальність є ознакою демократичного устрою, тобто коли держава не визначає ціллю кримінального судочинства покарання особи або боротьбу зі злочинністю, а намагається якомога менше втручатись у сферу приватних інтересів своїх громадян, надає їм певні механізми реалізації прав і законних інтересів.

Тому вважаємо за необхідне за результатами аналізу змін, які відбувались протягом багатьох років у кримінально-процесуальному законодавстві та теорії кримінального процесу з питань визначення цілі та завдань кримінального судочинства, виокремити таке: 1) кримінальне судочинство з'являється з метою врегулювання спірних правовідносин між потерпілою від злочину особою й особою, яка цей злочин учинила; 2) захист прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб під час кримінального судочинства набуває великого значення з перших років становлення незалежності української держави та становить його призначення.

Список використаних джерел:

1. Мальцев В.В. Социальная ответственность личности, уголовное право и уголовная ответственность. *Правоведение*. 2000. № 6. С. 152–169.

2. Александрова Л.А. Публичность как основание уголовно-процессуального права. Москва : Юрлитинформ, 2007. 144 с.
3. Чельцов-Бебутов М.А. Курс уголовно-процессуального права. Санкт-Петербург : Альфа ; Равена, 1995. 846 с.
4. Петров И.В. *Государство и право* Древней Руси. Санкт-Петербург : Изд-во Михайлова В.А., 2003. 412 с.
5. Рогов В.В. История государства и права России IX – начала XX вв. : учебник. Москва : МГИУ, 2000. 256 с.
6. Кистяковский А.Ф. Права, по которым судится малороссийский народ. Москва : Книга по требованию, 2011. 1065 с.
7. Баршев Я.И. Основания уголовного судопроизводства с применением к российскому уголовному судопроизводству. Москва : ЛексЭст, 2001. 240 с.
8. Устав уголовного судопроизводства. Систематический комментарий / под общ. ред. М.Н. Гернета. Москва, 1915. Вып. IV. Ст. ст. 595–764. 1277 с.
9. Спасович В.Д. О теории судебно-уголовных доказательств в связи с судоустройством и судопроизводством. Москва : ЛексЭст, 2001. 92 с.
10. Тальбергъ Д.Г. Русское уголовное судопроизводство. Киев : Высочайше утвержденное Товарищество печатного дела и торговли И.Н. Кушнерев и К°, 1889. 327 с.
11. Михайловский И.В. Основные принципы организации уголовного суда : Уголовно-политическое исследование. Томск : Паровая типо-лит. П.И. Макушина, 1905. 342 с.
12. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. Москва : Наука, 1968. Т. 1. 468 с.
13. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651–VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № № 9–13. Ст. 88.

